

Linköpings kommuns landsbygdsstrategi

KF 2013-03-26
Aktualitetsprövad våren 2018
KF 2018-06-19

Innehåll

Förord	5
Inledning – Varför en strategi för landsbygden?	7
Del 1 Bakgrund	8
Om Linköpings kommun – ekar, slätt och kanaler	8
Definition av begreppet landsbygd	10
Linköpings landsbygd	11
Jordbruksmark	12
Landsbygd inom EU	13
Del 2 Strategi för landsbygden i Linköpings kommun	14
Leva & Bo	16
Boende och byggnation	16
Kommunikationer och infrastruktur	18
Skola och barnomsorg	20
Fritidsaktiviteter och föreningsliv	20
Mark & Vatten	22
Jordbruks- och åkermark	22
Landsbygdsutveckling i strandnära lägen	23
Miljö-, natur- och kulturvärden	23
Företag & Service	26
Näringsliv och kommersiell service	26
Landsbygds- och naturturism	28
Offentlig service	29
Del 3 Arbetsprocess, uppföljning och indikatorer	30
Arbetsprocess	30
Relation landsbygdsstrategi och översiktsplan	30
Revidering	30
Uppföljning och indikatorer	31
Indikatorer för landsbygdens utveckling	32
Ytterligare information	32
Bildhänvisningar	34

Förord

Linköpings kommun består till stor del av landsbygd, med en rik variation av skogsområden, odlingsmark, hagar och vattendrag. Tillsammans med tätorten bildar landsbygden en värdefull helhet. Landsbygden bidrar också till att vi kan leva hållbart, med närproducerade råvaror, naturvård och turism.

Linköping ska vara en sammanhållen kommun med goda möjligheter att bo och leva i alla delar av den. Det ska finnas tillgång till bostäder, närhet till service och goda villkor för företagande. De gröna näringarna är en motor för hela kommunen, med många skilda verksamheter. Jordbruket ger oss närproducerade råvaror av hög kvalitet och gör det möjligt att vara självförsörjande i framtiden.

Den biologiska mångfalden behöver bevaras och utvecklas. Det kan göras genom att vi låter djur beta i naturen och utvecklar vandringsvägar för fisk. För att motverka klimatförändringarna behöver vi motståndskraftiga skogar som kan ta upp koldioxid. På landsbygden finns dessutom goda möjligheter att utveckla den fossilfria energin, med bland annat solceller och biogas.

I landsbygdsstrategin lyfter vi de styrkor som finns på vår landsbygd och vad som kan utvecklas mer. Det gör vi bäst i samarbete med de som bor och verkar i omlandet, med ambitionen att Linköpings landsbygd ska ges de bästa förutsättningarna, för att de värden och möjligheter som finns ska kunna utvecklas på bästa sätt.

Rebecka Hovenberg (MP)

Kommunalråd med ansvar för miljö och landsbygdsutveckling.

Visste du att...

- ❖ 93 procent av kommunens yta består av skog, äng, sjö, jordbruks- och övrig mark.
- ❖ 36 procent av Linköpings kommun består av jordbruksmark mot 8 procent i hela riket.
- ❖ Norra Europas största eklandskap ligger i Linköping.
- ❖ 37 procent av alla skolbarn 6–15 år bor utanför Linköpings tätort. Utbildning är den bransch med flest anställda utanför Linköpings tätort.
- ❖ Arbetslösheten är lägre på landsbygden än i staden och den disponibla inkomsten är högre.
- ❖ Linköping är Sveriges slusstätaste kommun.
- ❖ Linköping har en "egen" fjäril. Dårgräsfjärilen finns bara i Linköpings kommun samt på Gotland.

Inledning – Varför en strategi för landsbygden?

Linköpings landsbygd är en resursbank och en tillgång för kommunen i många avseenden och att arbeta med att möjliggöra landsbygdsutveckling är prioriterat. Landsbygdsstrategin ska både ses som en nulägesbeskrivning av hur landsbygden i kommunen faktiskt ser ut – vilka kvalitéer och särdrag just Linköping har – samtidigt som strategin är en vägvisare för framtiden.

En strategi för landsbygden är viktigt, inte bara därför att – som detta dokument kommer att påvisa – landsbygden är stor både till ytan och till befolkningen, utan även för att det ligger i linje både med samhällsintressen samt med trender i samhället. Globalt finns visserligen en ”urbaniseringstrend” i Sverige så till vida att människor från mindre städer söker sig till de större orterna i landet. I Linköping växer både Linköpings tätort och de kringliggande tätorterna i kommunen, som landsbygden. Och många fler vill bo på landsbygden.¹ Enligt en undersökning från Landshypotek och Kantar Sifo vill nästan 50 procent fler i riket bo på landet än vad som idag bor där. Bara vart femte hushåll drömmer om en lägenhet i stadsmiljö, enligt den undersökningen.² Närhet till naturen, ett lägre tempo och högre livskvalitet anges ofta som skäl till att vilja bo på landet. Om man ser till populärkulturen så tar landsbygden en stor plats både gällande inredning med lantlig stil eller ”shabby chic” samt i olika media. Lantbruket utgör en hörnsten i landsbygden som producent av livsmedel och förnyelsebar energi samt genom landskapsvårdande insatser för ökad attraktivitet. Närproducerad mat är både ett frekvent ämne i media samt ett säljargument. Svamp- och bärplockande har blivit populära fritidsysselsättningar.

Gällande turismen så är naturturismen ett starkt växande segment inom näringen både nationellt och internationellt.

Landsbygden kan inte ses som isolerad utan som en del av den större helhet som den utgör tillsammans med tätorterna i kommunen. Stad och land växer i en växelverkan med varandra där en stor del av de enskilda enheternas attraktivitet ligger i helheten och närheten stad och land emellan. Liksom staden och tätorterna har stora värden och kvalitéer i sig så har landsbygden och dess särart från staden ett egenvärde; och detta inte enbart för de som valt att bo och verka här utan även för boende i staden och för besökare i kommunen. Många spenderar stora delar av sin fria tid på landsbygden med vandring, skidåkning, jakt eller rekreation vid en badsjö. Landsbygdens värde är således både som boplats, producent av varor och upplevelser/rekreation samt som värd för en stor del av vårt natur- och kulturarv.

Vad innebär då ”landsbygdsutveckling”? Förenklat kan sägas att landsbygdsutveckling är när *landsbygdens värden och attraktivitet förstärks*; att se tradition, arv och natur bevaras samtidigt som andra delar kan utvecklas och förändras. Ett löpande arbete med strategin avser åstadkomma just detta.

Föreliggande landsbygdsstrategi aktualitetsprövades våren 2018, vilket åsyftar främst fakta och data. Men även några nya politiska hänsynstaganden har gjorts, i huvudsak utifrån nya miljömål/krav. Några uppdateringar gäller t ex ekosystemtjänster och grön infrastruktur där en utökad politisk ambition finns idag. Andra uppdateringar är ett direkt resultat av andra kommunala händelser som t ex att en ny översiktsplan för landsbygden och småorterna, har antagits.

¹T ex artikel i Corren 2017-12-03. ”Så vill östgötarna bo”. Baserad på Landshypoteket och Sifo Kantar 2017. Internet: <http://www.corren.se/nyheter/sa-vill-ostgotarna-egentligen-bo-om4916189.aspx> Besökt 2018-04-17.

²Landshypoteket och Sifo Kantar 2017.

Del 1 Bakgrund

Om Linköpings kommun – ekar, slätt och kanaler

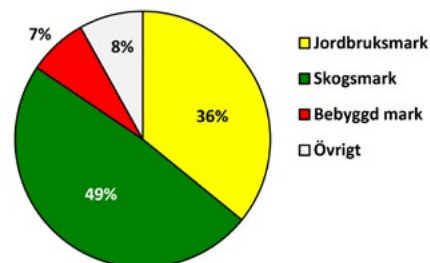
Linköping är en av tretton kommuner i Östergötlands län, geografiskt placerad mitt i länet. Kommunen är befolkningsmässigt Sveriges femte största kommun och Linköpings tätort är stifts- och residensstad i Östergötland.

Linköpings landskap präglas av slättmljön; i kommunen finns stora arealer jordbruksmark av hög kvalitet och värde. Cirka 36 procent av kommunens yta består av jordbruksmark, varav största delen är åkermark. Kommunen har den största arealen jordbruksmark i länet. Att detta präglar Linköping är lätt att se även vid en jämförelse med riket som till cirka åtta procent består av jordbruksmark.³

Både i norr och söder breder ett bitvis bergigt skogslandskap ut sig med en helt annan terräng och landskapsbild än på slätten.

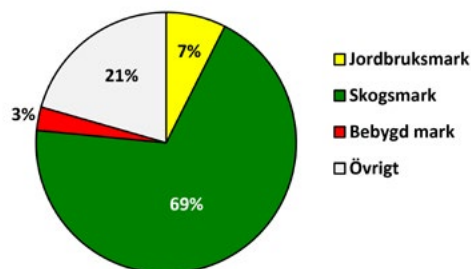
Markanvändning 2015, Linköpings kommun

Procent av total landareal

Markanvändning 2015, Sverige

Procent av total landareal

Diagrammen ovan visar hur Linköpings kommun särskiljer sig från snittet i riket och det blir tydligt att kommunen är ett slättlandskap och en stor aktör för de gröna näringarna. Med "övrigt" avses t ex myrar, vågar mm.³ **Källa SCB**

Där skogen och slätten möts bildas ett mosaiklandskap av slätt och odlingsmark uppbruten med skogspartier av ädellövträd, vilket utgör Linköpings eklandskap.⁴ Eklandskapet är norra Europas största och består av både solitära jätteeckar samt dungar av ädellövträd. Totalt har närmare 6 500 ekar registrerats i kommunen. Av dessa är 4 000 ekar med en diameter på minst en meter.⁵

I eklandskapet är den biologiska mångfalden stor och här finns även särskilt viktiga lokaler för olika arter. Exempelvis för Dårgräsfjärilen, en fjäril som nationellt enbart förekommer i eklandskapet samt på Gotland.

Linköpings kommun har likaså stora vattenvärden; genom landskapet slingrar sig några mil av en av Sveriges mest välkända turistattraktioner, den totalt 19 mil långa och 200

år gamla Göta Kanal. För båt- och slussfantaster finns även hälften så långa Kinda kanal att slussa utefter och faktum är att Linköpings kommun är Sveriges slusstätaste kommun. Kommunen har även ett stort antal större och mindre insjöar och vattendrag varav många går att nå från kanalen. Detta ger ett vitt nätverk av vattenvägar i kommunen.

Bland kanaler, ekar och slätten ligger Linköpings tätort med över 100 000 invånare, ett av Sveriges största universitet, en stark högteknologisk industri och en vacker stadsmiljö med goda möjligheter till både kultur och nattliv. Från eklandskapet eller rapsåkeren kan du ta en fika på Stora torget inom en halvtimme; tillsammans bidrar stad och landsbygd till Linköpings attraktivitet och tillväxt i form av närhet, utbud och sammanhang.

³ SCB samt Linköpings kommun. (2018). *Linköpings omland och landsbygd i siffror*. Kommunledningsförvaltningen. Statistik och utredningar.

⁴ Ferrivia AB. (2011). *Landskapsanalys Linköping*. Avdelningen Miljö & Landskap.

⁵ Länsstyrelsen i Östergötland. (2009). *Skyddsvärda träd i Östergötland 1997-2008*. Rapport 2008:13

Definition av begreppet landsbygd

Det finns ingen enhetlig definition av begreppet "landsbygd" på nationell nivå. Idag talas det istället alltmer om att det finns "olika" landsbygder och begreppet definieras utifrån det sammanhang som det används i.

Definition av begreppet landsbygd i Linköpings kommun

Eftersom det saknas en enhetlig definition av landsbygdsbegreppet har Linköpings kommun valt att ta fram egna definitioner av begreppet.

Geografiskt dominerar landsbygden kommunens yta. Av hela ytan är drygt sju procent bebyggd mark och 93 procent skog, äng, sjö, jordbruks- och övrig mark.⁶

Ett annat sätt att definiera landsbygden är att utgå från befolkningen.

Följande modell har valts för Linköpings kommun. Utanför "Linköpings tätort" finns ytterligare 19 "övrige tätorter", dvs platser med mer än 200 personer och mindre än 200 meter mellan husen.

I hela Linköpings kommun finns det cirka 160 000 invånare och av dessa bor cirka 115 000, dvs drygt 70 procent i Linköpings tätort.⁷

Allt utanför Linköpings tätort – från rena landsbygdsområden till "övrige tätorter" definieras som *Linköpings omland*. Här bor cirka 44 000 personer eller 28 procent av befolkningen. I detta begrepp inräknas *alla* tätorter utanför Linköpings tätort, såsom t ex Vikingstad och Ljungsbro samt Nykil och Askeby.⁸

När de sju största tätorterna, dvs de med mer än 1 000 invånare⁹ räknas bort så bor drygt 20 000 personer på *landsbygden* (13 procent).⁹

När samtliga 19 tätorter räknas bort så bor cirka 16 000 personer på vad som skulle kunna kallas "*ren landsbygd*" (10 procent).¹⁰

Emellertid är *målgruppen* för arbete med landsbygd och landsbygdsutveckling större än att det innefattar enbart de som är bofasta på landsbygden. Många som inte bor på landsbygden vistas där regelbundet för arbete, fritidsboende, rekreation, sportaktiviteter, jakt eller dylikt. Även dessa personer har ofta stora intressen för framtida utveckling av landsbygden.

Landsbygdsdefinition i Linköpings kommun

Linköpings omland: Med Linköpings omland avses hela kommunen förutom Linköpings tätort.

Linköpings landsbygd: Med Linköpings landsbygd avses omlandet runt Linköpings tätort, *exklusive* de sju tätorter som har fler än 1 000 invånare.

"Ren landsbygd": Med "ren landsbygd" avses omlandet runt Linköpings tätort, *exklusive* alla 19 "övrige tätorter".

⁶ SCB samt *Linköpings omland och landsbygd i siffror* Statistik och utredningar Linköpings kommun 2018.

⁷ Ibid.

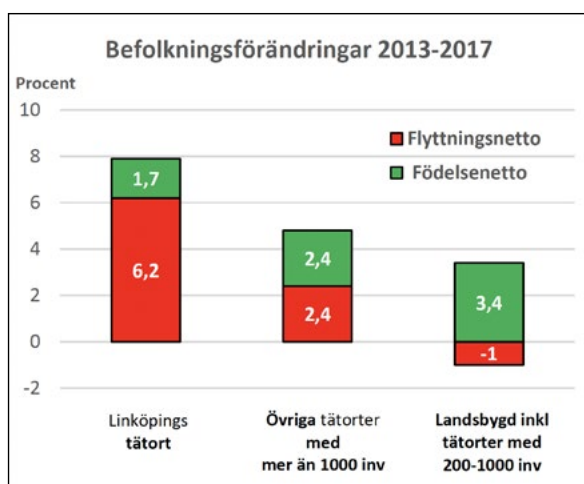
⁸ Det finns sju övrige tätorter med mer än 1000 invånare, i Linköpings kommun. Dessa är: Ljungsbro, Berg, Lingham, Vikingstad, Ekängen, Sturefors samt Malmslätt.

⁹ Linköpings kommun. (2018). *Linköpings omland och landsbygd i siffror. Kommunledningsförvaltningen*. Statistik och utredningar.

¹⁰ Ibid.

Linköpings landsbygd

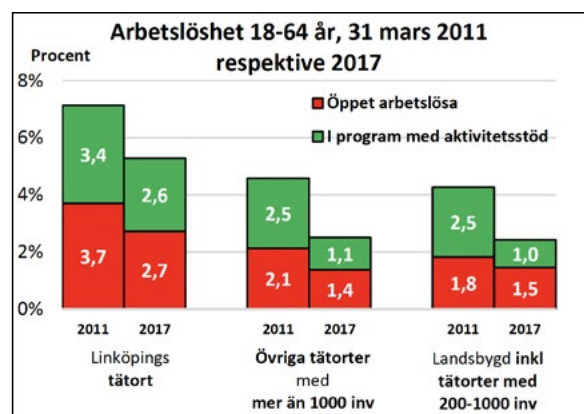
Linköpings landsbygd är stor, både till ytan och till befolkning. I omlandet och på landsbygden bor det dessutom många barn. Ungefär 28 procent av befolkningen i kommunen bor utanför Linköpings tätort, medan 37 procent av alla barn i skolåldern (7–15 år) bor där. På landsbygden bor 13 procent av befolkningen och 15 procent av alla skolbarn (7–15 år). En vanlig uppfattning är att befolkningen på landsbygden är ”åldrande”, men faktum är att ungefär 17 procent av befolkningen såväl i tätorten som i omlandet, som på landsbygden, utgörs av äldre 65 plus. De som är 80+ utgör 5 procent av befolkningen i tätorten och 3 procent av dem på landsbygden.

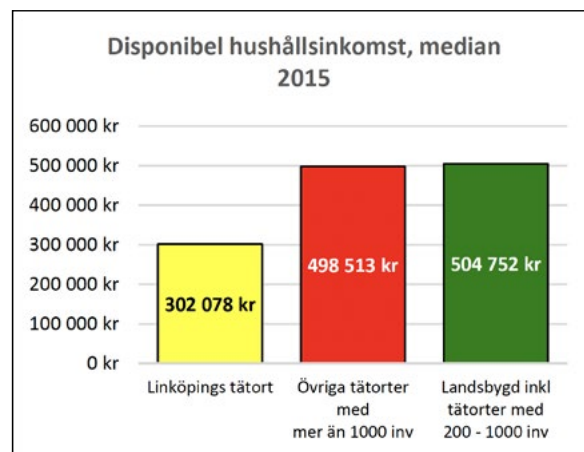
Källa SCB

De större tätorterna i kommunen har en högre befolkningstillväxt än landsbygden, men befolkningen ökar även i landsbygdsområdena och då främst genom ett positivt födelsenetto.¹¹ Historiskt sett minskade kommunens landsbygd mellan 1960–1980 men har sedan dess ökat och är idag nära 1960 års nivå om 21 303 invånare (2017-12-31 = 20 312 invånare).¹²

Generella jämförelser gällande befolkningen i kommunen att andelen förvärvsarbetande är högre på landsbygden än i Linköpings tätort, arbetslösheten är lägre och den disponibla inkomsten är högre. Här bör dock betänkas att studenterna i Linköpings tätort drar ned snittet gällande inkomst. Andelen personer som har ekonomiskt bistånd är 4,7 procent i Linköpings tätort men enbart 0,8 procent på landsbygden. Här finns givetvis ett samband med boendestrukturer på landsbygden med en låg andel hyresrätter. Sammanfattningsvis kan dock sägas att landsbygdsbefolkningen i kommunen är en resursstark grupp.

Källa SCB

Källa SCB

På landsbygden är den disponibla inkomsten högre och arbetslösheten lägre än i tätorten.

¹¹ SCB.

¹² SCB och Linköpings kommun. (2018). *Linköpings omland och landsbygd i siffror*. Kommunledningsförvaltningen. Statistik & Utredningar.

I kommunen finns det över 2 800 fritidsfastigheter varav de flesta ligger på landsbygden och i natursköna lägen. Det finns önskemål från en del fritidshusägare om att bosätta sig i sitt fritidshus permanent, något som ställer högre krav på vatten och avlopp samt vägar. Omvänt finns det även bebyggelse av permanent karaktär som används för delårsboende. De som delårsbor, särskilt i vissa områden, är dock ett icke obetydligt tillskott i bygdens befolkning och kan vara en tillgång för underlag för service såsom handel.

Som ett underlag till landsbygdsstrategin har särredovisad statistik för kommunens landsbygd tagits fram. I detta material finns ytterligare beskrivningar av Linköpings landsbygd. *Linköpings omland och landsbygd i siffror* går att finna via www.linkoping.se/landsbygd

Jordbruksmark

Som redovisats tidigare utgörs 36 procent av kommunens yta av jordbruksmark, av den anledningen finns skäl att ägna jordbruksmarken extra uppmärksamhet. På Östgötaslätten finns jordbruksmark av mycket hög

kvalitet och åkermarken här tillhör landets bördigaste.¹³ I kommunen finns således stora bruks- och bevarandevärden i jordbruksmarken vilket påverkar landsbygden och landsbygdsutvecklingen i hög grad. Åkermarken i Sverige har ett internationellt sett lågt skydd från exploatering.¹⁴ Ansvaret för en god hushållning av mark ligger hos kommunerna i och med det kommunala planmonopolet och det är genom detta som åkermarken ska bedömas och bevaras. Som utgångspunkt kan all åkermark anses värdefull då det saknas användbara system för att rättvist gradera marken. Jordgraderings-systemet från 1970 är dels föråldrat och därför i princip oanvändbart, dels kan det ge den felaktiga uppfattningen att jordar med lägre klass är oviktiga. Jordbrukens arrondering är av stor vikt att ta hänsyn till; exploatering av en bit mark kan göra annan mark olönsam att bruka.

Gällande ängs- och hagmark arbetar Linköpings kommun aktivt med att öka arealen – främst gällande kommunägd mark – för bevarandet av viktiga arter och biotoper som återfinns där. Ängs- och hagmarker kan därtill vara del av naturreservat och därigenom inneha skydd från exploatering.

Landsbygd inom EU

I och med Sveriges medlemskap i EU påverkas Linköpings landsbygd av beslut och politik som fattas utom landets gränser. Landsbygden och framförallt jordbruket är en viktig fråga inom EU. För 2014–2020 gäller ett särskilt landsbygdsprogram. Cirka 40 procent av EU:s totala budget går till jordbrukspolitik.¹⁵ EU:s sjuåriga landsbygdsprogram påverkar i hög grad landsbygdsutvecklingsmöjligheterna även nationellt.

EU:s landsbygdsdefinition reviderades år 2010. Enligt den bor 36 procent av Sveriges

befolkning på landsbygden. Definitionen bygger på två steg och är baserad på kartor indelade i rutsystem med rutor som är en kvadratkilometer (km²). För att en region ska vara urban ska:

1. Befolkningsdensiteten vara minst 300 invånare per km²,
2. Befolkningen vara minst 5 000 invånare när man grupperar denna ruta tillsammans med övriga omkringliggande rutor som uppfyller steg 1.

Landsbygdsbefolkning är därmed de människor som bor utanför de områden som definieras med steg 1 och steg 2.¹⁶

¹³ En bra beskrivning ges i: Westman Johan. (2013 s 7). *Åkermarkspriser i Östergötland – värdepåverkande faktorer*. Sveriges lantbruksuniversitet. Institutionen för ekonomi. Examensarbete Internet: https://stud.epsilon.slu.se/5331/1/westman_j_130227.pdf Besökt 2018-04-20

¹⁴ Skydd för åkermark regleras i Miljöbalken 3 kapitel 4 § (1998:808). Sedan denna strategi skrevs har det pågått en debatt i landet om kommunernas rätt och kommunernas ansvar att exploatera mark. En motion om skärpt tillämpning av lagen har antagits av riksdagen. Motion2017/18:3509. *Skydda den värdefulla åkermarken*.

¹⁵ Europeiska unionen. Internet https://europa.eu/european-union/topics/budget_sv Besökt 2018-04-11

¹⁶ Jordbruksverket. (2013). *Allt om landet*. Internet: https://www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_ovrigt/aol18.p1 Besökt 2018-04-23.

Del 2 Strategi för landsbygden i Linköpings kommun

En politisk ambition är att Linköping ska vara en av Sveriges bästa landsbygdskommuner med livskraft i hela kommunen.

Linköpings kommun växer och kommer att växa än mer. Kommunens intentioner är att Linköping ska vara en kommun där alla är välkomna och där samhällsbygget präglas av öppenhet, tolerans och mångfald. Målet är att skapa en *sammanhållen kommun* med framtidstro och delaktighet. Oavsett var man bor i kommunen ska man ha möjlighet att påverka och bidra till Linköpings utveckling. Både stad och land ska ses som en helhet med bland annat bra förutsättningar för företagande, möjligheter till en rik fritid, attraktiva boendialternativ, lättillgänglig offentlig service samt kommunens höga miljö- och klimatambitioner.

Landsbygden är både särskild från och samtidigt en helhet med staden och det sker en ständig växelverkan dem emellan. Mycket förenklat kan sägas att stadsbor vill

få tillgång till skog och natur på landsbygden medan landsbygdsbefolkningen vill få tillgång till stadens utbud.

Det är viktigt att se landsbygdens respektive stadens särdrag och olika villkor men även dess samspel och ömsesidiga beroende. Hållbar utveckling¹⁷ – socialt, ekonomiskt och ekologiskt – är av största vikt på landet liksom i staden.

Linköpings kommun vill med en strategi för landsbygden delge en övergripande *värdegrund* för att främja utvecklingen av landsbygden i kommunen. Strategin gör inte anspråk på att vara en heltäckande redogörelse utan fokus ligger på ett övergripande plan samt med fokus kring sådant kommunen har bestämmanderätt över. Målet är utveckling i hela kommunen – exempelvis skapa goda möjligheter för jord- och skogsbruk – samt att verka för *attraktivitet* för såväl företagare, boende och för de som nyttjar landsbygdens resurser på fritiden.

Målsättningen för kommunens strategi för landsbygden är således *attraktivitet*. Vad som är attraktivt är givetvis i viss mån subjektivt, men det finns vissa funktioner som forskning har kunnat peka ut som gör en plats attraktiv. En stor del handlar om närhet till naturen och om ett estetiskt vackert närlandskap. Andra viktiga delar är arbets-/karriärmöjligheter, upprätthållandet av god service för viktiga samhällsfunktioner som skola och barnomsorg samt infrastrukturer som vägar, affär, bredband. Det handlar även om relativ närhet till arbete, goda sociala strukturer (t ex ett aktivt föreningsliv) samt möjlighet till en rik fritid.¹⁸

Kort sagt handlar en plats eller en orsts attraktivitet mycket om livsmiljökvaitéer och om att kunna skapa det goda livet.

Med den här strategin för landsbygden vill kommunen skapa förutsättningar för det goda livet på landet – för ett attraktivare Linköping.

Kommunens landsbygdsstrategi är uppdelad tematiskt men samtidigt går de olika avsnitten in i varandra. Det är svårt och knappast önskvärt att skapa en prioriteringsordning dem emellan då alla teman samverkar. Attraktivitet skapas, så som redogörs ovan, inte genom enstaka insatser utan via en helhet. Arbete för att möjliggöra en attraktiv utveckling för landsbygden måste således ske på bred front. Boende, företagande, fritid och natur värden samverkar för att skapa en levande och attraktiv landsbygd.

¹⁷ Hållbar utveckling definieras enligt FN-rapporten *Vår gemensamma framtid* (1987) för att tillgodose dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov.

¹⁸ En bra utgångspunkt vad gäller begreppet "attraktivitet" är: *Orter med befolkningsökning – Exempel på 'attraktiva' orter perioden 2000-2010* Tillväxtanalys 2011:11. Dnr 2011/053. Senare används även begreppet i litteraturen som t ex "hållbar, regional tillväxt", såväl i stad och på landsbygden. En viktig text då det gäller detta är: Regeringskansliet. (2015. *En nationell strategi för hållbar regional tillväxt och attraktionskraft 2015–2020*. Olika statliga verk kopplar detta till sina verksamheter. Ibland är det svårt att översätta den nationella landsbygdsfrågor som gäller "landsbygdskommuner, glesbygd etc" till de lokala *möjligheter* och utmaningar som finns i Linköping, med dess sammansatta struktur stad-land.

Leva & Bo

Boende och byggnation

En viktig del i en levande landsbygd är boende och byggnation. Det är viktigt att skapa förutsättningar för byggnation samt att möjliggöra boende för många – i olika livssituationer. Likaså att bygga miljömässigt hållbart; både vad gäller enskilda hus och strukturellt. Till exempel så uppmuntar och förenklar kommunen byggnation av solenergianläggningar. För detta har en *solelskarta* upprättats för varje hustak i hela kommunen. Denna innebär att en beräkning av solinstrålning och förväntad elproduktion kan göras för varje hus. Att möjliggöra byggnation och boende på landsbygden är prioriterat för ett växande Linköping.

Det finns flera faktorer gällande ett brett bostadsutbud och byggnation som kommunen inte har rådighet över. Kommunen bygger t ex inte bostäder men ställer genom ägardirektiv krav på allmännyttan att blandade upplåtelseformer ska finnas att tillgå i hela kommunen. Enligt lag måste detta ske på affärsmässiga grunder vilket kan begränsa möjligheterna. Privata byggherrar bygger givetvis på eget initiativ, men även här kan finnas hinder, t ex i form av svårigheter att få tillräckligt stort lån för nybyggnation på landet.

Kommunen ser det som en självklar möjlighet att kunna bygga på landsbygden för de som önskar bosätta sig i kommunen. Strategin är att en bygglovssökandes idéer ska förverkligas så långt det är möjligt. Kommunen ska bidra med kunskap och kompetens samt arbeta för att möjliggöra den sökandes önskningar i den utsträckning detta är möjligt. All byggnation måste dock vägas mot att utveckla och förvalta landsbygden även på lång sikt samt att byggnation ska ske i enlighet med Plan- och Bygglagen. Bebyggelse måste även alltid lämplighetsprövas med hänsyn till riksintressen, landskapets karaktär, klimat-, natur-, rekreations- och kulturvärden samt möjligheter till lämpliga VA-lösningar.

Kommunen ser gärna att boendet på landsbygden utvecklas så att fler människor får möjlighet att välja form av boende (lägenhet eller hus, äga eller hyra) samt möjliggöra boende även vid särskilda behov. Detta ställer krav på nya boendemöjligheter för personer med funktionsnedsättningar, för äldre som kanske vill flytta från ett alltför stort boende i villa eller gård eller för den som vill skaffa sig sitt första boende.

Utökade boendemöjligheter skulle kunna underlätta en generationsväxling och ge fler möjlighet att bo på landet. Viktigt är dock att även möjliggöra kvarboende för de som önskar bo kvar på sin gård och i sin bygd trots funktionshinder eller åldersrelaterade problem. Kvarboende är en viktig del av kommunens strategi och gäller hela kommunen. Kvarboende möjliggörs med service såsom varuförsörjning, hemtjänst och pålitliga trygghetslarm. Det är kommunens ansvar att infrastruktur för detta (tekniskt och administrativt) finns att tillgå även på landet. Valfrihet, både gällande val av boende och val av utförare av tjänster är viktiga komponenter.

2014 antogs *Översiktsplan för landsbygden och småorterna* av kommunfullmäktige. Den förväntas leda till en enklare och snabbare handläggning av många bygglovsärenden. Här finns även ytterligare aspekter kring byggnation, övergripande och på ortsnivå.

2017 antogs en ny *VA-plan* (vatten- och avloppsplan) för landsbygden i Linköpings kommun. Syftet är att skapa en långsiktigt god miljö- och hälsoskyddssituation i hela kommunen. Bra avloppsrening är viktig för att förbättra statusen på sjöar och vattendrag och för en långsiktig hållbar samhällsutveckling. Planen ska även bidra till att intentionerna i översiktsplanen för landsbygden och småorterna uppfylls och möjliggöra en fortsatt utveckling av landsbygden, så att *hela* kommunen ska vara attraktiv för boende och företagande. Vid utformning av nya, allmänna vatten- och avloppslösningar ska emellertid även lokala lösningar kunna diskuteras och övervägas i samråd med de

boende. Likaså ska hänsynstagande till ny modern teknik, forskning och nya rön vad gäller t ex lokalt kretsloppstänkande göras. Där kommunalt VA-nät inte byggs ut ska kommunen verka för att alla fastigheter med enskilda VA-lösningar installerar moderna och kretsloppsanpassade avloppsanläggningar. För det löpande arbetet med utbyggnad av allmänt VA är god framförhållning i kommunikation och information med boende påfallande viktigt. Utöver de planer för landsbygden som idag finns i kommunen kommer också framledes en ny service- och varuförsörjningsplan att arbetas fram.

Strategier för attraktivitet:

- ❖ En bygglovssökandes idéer ska förverkligas så långt detta är möjligt inom Plan- och bygglagen samt med hänsyn till miljö-, natur- och kulturvärden. Kommunen uppmuntrar ett miljömässigt hållbart byggande.
- ❖ Möjlighet till kvarboende ska underlättas, med hjälp av hemtjänst, varuhemsändning, bostadsanpassningar och trygga tekniska lösningar. Detta är en viktig del av kommunens strategi och gäller hela kommunen; landsbygden såväl som staden.

- ❖ Kommunen uppmuntrar byggnation och blandade upplåtelseformer på landsbygden (äldreboende, boende för de med särskilda behov, hyresrätter mm).
- ❖ Kommunen skapar förutsättningar för byggnation på landsbygden genom att peka ut lämplig mark för bebyggelse i översiktsplanen för landsbygden och småorterna, som antogs av kommunfullmäktige 2014. Dessa planer har konkretiserats på ortsnivå, där utvecklingsskisser har upprättats för 34 småorter. I utvecklingsskisserna har mark redovisats för nya småhus och annan ny bebyggelse där så har bedömts lämpligt.
- ❖ För den stadsnära landsbygden har fem områden utpekats i översiktsplanen som lämpliga för stadsnära lantligt boende (Vårdsberg, Kränge, Landeryd, Gullberg och öster om Rystad). För dessa områden kommer områdesbestämmelser att upprättas.
- ❖ Vid nybyggnation bör tomternas kvalitet och exteriör matchas in i den omgivande landsbygdsbilden och bystrukturen.

Översiktsplanen – faktaruta

I Översiktsplanen för landsbygden och småorterna, antagen 2014, finns:

- 34 småorter med utvecklingskisser där komplettering med ny bostadsbebyggelse är möjlig (Slaka, Flemma/Fruktåker, Ljung kyrkby, Maspelösa, Sandvik-Korsvik-Roxenbaden, Snavudden, Bjärka-Säby, Gårdala, Norra Fjälla-Södra Fjälla-Sjövik, Skeda kyrkby, Skeda Udde, Svartmåla-Kallvik-Unön, Sättra fritidsområde, Sättravallen, Vårdnäs-Västerby, Björkeberg, Gammalkil kyrkby, Gälstad-Lundby, Ledberg kyrkby, Nykil, Rappestad, Sjögestad, Ulrika, Västerlösa, Askeby, Bankekind, Gistad, Gistad kyrkby, Ringstorp, Rystad kyrkby, Tägneby, Vårdsberg kyrkby, Örtomta, Östra Skrukeby kyrkby).
- 6 småorter som har de bästa förutsättningarna för lokalisering av nya bostäder (s k. ”gröna orter” – Slaka, Nykil, Skeda Udde, Askeby, Bankekind och Ulrika).
- 13 småorter med utvecklingskisser där det finns lämpliga områden att bygga flerbostadshus (Slaka, Maspelösa, Skeda Udde, Björkeberg, Gälstad-Lundby, Rappestad, Sjögestad, Ulrika, Västerlösa, Askeby, Bankekind, Gistad, Örtomta).
- 5 områden kring Linköpings stad som är lämpliga för stadsnära lantligt boende (Vårdsberg, Kränge, Landeryd, Gullberg och öster om Rystad. För dessa områden kommer områdesbestämmelser att upprättas).

Kommunikationer och infrastruktur

För en levande landsbygd är det ytterst viktigt att den grundläggande infrastrukturen upprätthålls. Vägar, el- och telenät samt bredband ska ha en bra standard oavsett var i kommunen man bor. Kommunen är i flera av dessa frågor beroende av statliga, ideella och kommersiella aktörer. Läns- och riksvägar är Trafikverkets ansvar medan vissa småvägar sköts av vägsamfälligheter och hålls öppna för allmänheten genom ekonomiskt stöd från staten och kommunen. Kommunen har regelbundet dialog med berörda parter för att förbättra tillgänglighet och säkerhet.

Vad gäller kollektivtrafiken bör den präglas av långsiktighet och förutsägbarhet samt anpassas utefter individers olika behov, t ex gällande funktionsnedsättning. Idag ansvarar Region Östergötland för all kollektivtrafik i länet, både gällande regional och inom kommunal trafik, även om kommunen fortfarande har kvar visst inflytande.

Kommunens strategi gällande landsbygds-trafiken är i linje med den regionala planeringen; att kollektivtrafiken ska koncentreras kring, samt utgå från, *regionala* stråk. Med detta åsyftas välutvecklade ”stomlinjer” som binder samman orter och ortssystem (på regional nivå) vilka trafikeras av snabba och frekventa linjer. Denna planering baseras på att kunna erbjuda så *effektiv kollektivtrafik som möjligt till så många som möjligt*. För landsbygden innebär detta att fler hushåll kan få långt till närmaste hållplats och i större utsträckning bli bilberoende. För barn och unga innebär det att de blir beroende av vuxna med körkort för aktiviteter utanför bostaden och byn. För att väga upp detta kommer kommunen att bygga effektiva och bekväma omstigningsplatser; för att underlätta för cykelpendling, samt för att en eventuell bilresa ska vara den kortaste delen av resan.

I *Översiktsplan för landsbygden och småorterna* utpekas strategiska omstigningsplatser, både för kollektivtrafik samt för att underlätta samåkning i personbil. Kommunen ska även verka för samåkning i personbil *i alla dess nya och innovativa former*. Dessutom kommer kommunen att verka för samordning av olika former av offentligt ordnade transporter.

Vad gäller bredband har den svenska bredbandspolitiken som övergripande vision att Sverige ska vara helt uppkopplat år 2025. Tillgång till bredband är i det närmaste att se som en förutsättning för att kunna ta del av grundläggande samhällsservice och att fullt ut vara delaktig i samhället. Sedan 2018 har Östergötland en regional bredbandsstrategi (antagen av Region Östergötland).

Målen i den regionala strategin är:

- År 2020 bör 95 procent av alla hushåll och företag ha tillgång till bredband om minst 100 Mbit/s.
- År 2023 bör hela Östergötland ha tillgång till stabila mobila tjänster av god kvalitet.
- År 2025 ska hela Östergötland ha tillgång till snabbt bredband.
- 98 procent av alla hushåll och företag ska ha tillgång till 1 Gbit/s.
- 99,9 procent av alla hushåll och företag ska ha tillgång till 100 Mbit/s.
- 100 procent av alla hushåll och företag ska ha tillgång till 30 Mbit/s.

Linköpings kommun står bakom strategin. Regionen ansvarar för att samordna aktörer som är verksamma på bredbandsområdet och att stödja kommuner i arbetet med bredbandsfrågor. Principen för utbyggnaden är en marknadsstyrd utveckling kompletterad med offentliga insatser. Det finns möjlighet att söka stöd för bredbandsutbyggnad på landsbygden. Information om detta finns hos Jordbruksverket. Det kommunala bolaget Utsikt Bredband AB arbetar med fiberanslutning i hela kommunen till ett s k ”öppet

Fibernät”, där flera tjänsteleverantörer erbjuder sina olika tjänster. Från 2018 pågår en särskild satsning mot hushåll och företag på landsbygden. AB Utsikt Bredbands bedömning är att det finns goda förutsättningar för kommunen att nå målen i strategin.

Strategier för attraktivitet:

- ❖ Kommunen för en dialog med externa parter (t ex Trafikverket) för att upprätthålla en god kvalitet på infrastruktur även gällande de delar där kommunen saknar rådighet. Kommunen avser fortsätta att ge bidrag till skötseln av enskilda vägar så att de kan användas av allmänheten.
- ❖ Utbyggnaden av bredbandsnät ska fortgå för att säkra tele- och bredbandskommunikation.
- ❖ Kollektivtrafiken på landsbygden ska koncentreras kring, samt utgå från *regionala* stråk. Kollektivtrafikplaneringen ska präglas av långsiktighet och förutsägbarhet.
- ❖ Kommunen ska bygga effektiva och bekväma omstigningsplatser för pendlare. Dessa platser redovisas i översiktsplanen.
- ❖ Kommunen ser positivt på samåkningsinitiativ som ett komplement till kollektivtrafiken.

Skola och barnomsorg

Skola och barnomsorg är kommunal service fastställd i lag. Linköpings kommun har en väl utbyggd grundskole- och barnomsorgs-verksamhet i omlandet. Kommunen fäster stor vikt vid yngre barns behov av att ha en skola i sin närhet och strävar därför efter att erbjuda barnomsorg samt skolverksamhet för de lägre åldrarna nära där barnen bor. Detta kan innebära att små förskoleavdelningar och grundskoleklasser är motiverade på landsbygden. För skolor på landsbygden finns ett tillägg i budget för de kostnader som mindre elevunderlag innebär.

Linköpings kommuns uppdrag gällande skolan är att ge alla elever en god och likvärdig utbildning som håller hög kvalitet oavsett om skolan finns i tätort eller i omlandet. Men även om utbildningens kvalitet alltid är viktigast behöver för- och nackdelar vägas mot varandra. Exempelvis kan för få barn på en skola ha negativa konsekvenser för barnets utbildning och sociala interaktion. Samtidigt kan en alltför lång resväg till skolan vara negativt ur andra aspekter.

För kommunen är skolor på landsbygden viktiga både för de barn som får sin undervisning där samt för bygden och dess utveckling. Kommunens strategi är att bevara och utveckla landsbygdsskolorna på samma sätt som kommunens övriga skolor, så långt det är möjligt, med hänsyn taget till barnens rätt till en hög utbildningskvalitet och de ekonomiska konsekvenserna. Förändringar i kommunens skolutbud på landsbygden ska även vägas gentemot samhällsliga konsekvenser samt skolans betydelse för bygden och för barnen ur fler perspektiv än utbildningsmässiga. Innan beslut om förändringar i skolverksamhet fattas, ska samråd ske med bygdens befolkning och förändringar ska finnas tillgängliga i aktuell lokalförsörjningsplan.

Möjliga alternativa skollösningar bör även kunna sökas bortom administrativa kommungränser om detta är i enlighet med barnens och deras utbildnings bästa.

Strategier för attraktivitet:

- ❖ Kommunen ska bevara och utveckla landsbygdsskolan så länge detta är möjligt med hänsyn taget till barnens rätt till en hög utbildningskvalitet och ekonomiska konsekvenser.
- ❖ Vid förändringar i kommunens skolverksamhet på landsbygden ska kommunen väga in fler perspektiv än rent utbildningsmässiga och även se till skolans betydelse för bygden i stort.
- ❖ Alla eventuella förändringar av skolverksamheten i kommunen ska beskrivas och göras tillgängliga i barn- och ungdomsnämndens lokalförsörjningsplan. Alla förändringsförslag ska före beslut ut på samråd med bygdens befolkning.
- ❖ Kommunen tar hänsyn till yngre barns behov av skola och barnomsorg i en relativ närhet till hemmet.
- ❖ Det ska vara möjligt att söka alternativa skollösningar för barn med långa avstånd till skolan även bortom administrativa kommungränser om detta är i enlighet med barnens och deras utbildnings bästa.

Fritidsaktiviteter och föreningsliv

Linköpings kommun har en aktiv landsbygd. Där finns en mängd olika aktörer såsom byalag, företagarföreningar, hembygdsföreningar, vägföreningar, idrottsföreningar och många fler. Dessa grupper är en viktig del av samhället på landsbygden och en naturlig partner för kommunen gällande landsbygdsutvecklingsfrågor.

Kommunen ser även föreningslivet som en viktig part i lösningar på framtida samhällsutmaningar, i allt från ensamhetsproblematik till samåkningsinitiativ. Kommunen söker därför en aktiv dialog med föreningslivet för att stödja grupperna och utveckla föreningslivet på landsbygden. Här är även den kommunala överenskommelsen med idéburen sektor ett viktigt instrument.¹⁹

¹⁹ Idéburen sektor är ett samlingsbegrepp och avser folkrörelser, föreningsliv, trossamfund, kooperativ, stiftelser mfl. På nationell nivå har sektorn själv valt att använda detta begrepp varför Linköpings kommun väljer att göra detsamma. Se internet: <http://www.linkoping.se/kommun-och-politik/samarbete/ideburen-sektor/> Besökt 2018-04-11.

En meningsfull och aktiv fritid lyfts ofta fram som en viktig del i en levande landsbygd och det är viktigt att aktiviteter och arenor för kultur och fritid finns även på landsbygden. Idag finns det många möjligheter till aktiviteter på landsbygden som exempelvis vandringsleder, motionsspår, fotbollsplaner och isrinkar, naturbad och olika kulturmiljöer. Dessa rekreativsmöjligheter nyttjas av både stads- och landsbygdsbor samt av turister och är en del av kommunens attraktivitet. Linköpings kommun strävar efter att i samverkan med idéburen sektor erbjuda goda möjligheter till ett rikt kultur- och fritidsliv på landsbygden.

Anläggningar på landsbygden bör skötas så nära dess brukare som möjligt och kommunen arbetar därför med förenings- och driftsbidrag för att ge lokala föreningar möjlighet att sköta dessa. Kommunen kan även ge föreningar stöd till offentliga arrangemang och stöd till upprustning. Kommunen ska stötta nya, innovativa projekt för kultur- och fritidsaktiviteter på landsbygden.

Ekonomiska bidrag för föreningar och aktiviteter kan sökas både från Kultur- och fritidsförvaltningen samt i form av en kommunal och regional bygdepeng för bygdeutveckling som administreras av kommunstyrelsen.

Det finns även en möjlighet att söka EU-medel för att driva utvecklingsprojekt på landsbygden, via kommunens finansiering och delaktighet i Leader Folkungaland.

Ett annat viktigt forum som har verkat sedan 2015 är Landsbygdsgruppen, vilken har representanter från lokala grupper på landsbygden. Landsbygdsgruppen ska vara kommunens "ögon och öron" och gruppen ska ges en viktig röst inom samtliga förvaltningar när det gäller frågor som har bäring på landsbygden. Från och med 2019 kommer kommunen ha sju utskott för utökad medborgardialog (dessa ersätter tidigare geografiska utskott). På landsbygden kommer det att finnas fyra sådana. Landsbygdsgruppens roll kommer att utredas på nytt.

Strategier för attraktivitet:

- ❖ Lokala utvecklingsgrupper är viktiga samverkanspartners gällande landsbygdsutveckling. Överenskommelsen med idéburen sektor är en viktig del i detta arbete.
- ❖ Aktiviteter och arenor bör skötas så nära brukarna som möjligt. Kommunen strävar därför efter att tillse att anläggningar kan vara föreningsdrivna.

- ❖ Linköpings kommun ska söka en aktiv dialog med föreningslivet på landsbygden för att stödja och utveckla kultur och fritid. Kommunen ska även ha beredskap för att förhålla sig till nya strukturer och grupperingar såsom nätverk eller grupper av enskilda som samlats kring en viss fråga.
- ❖ Nya innovativa projekt för kultur- och fritidsaktiviteter på landsbygden ska kunna få stöttning av kommunen.
- ❖ Kommunen ska, i samverkan med aktörer på landsbygden, utveckla bokbussens verksamhet på landsbygden, t ex genom optimering av antalet hållplatser.
- ❖ Landsbygdsgruppen roll och funktion ska utredas på nytt.
- ❖ Kommunen ska fortsätta att tillsammans med föreningar vidareutveckla arbetet med naturguidningar, både på landsbygden och i tätortsnära natur.
- ❖ Kommunens lokaler (skolor mm) på landsbygden är tillgängliga för uthyrning till föreningslivet (till särskild taxa) och allmänheten när de inte används för kommunal verksamhet.

Mark & Vatten

Jordbruks- och åkermark

Åkermark är en ändlig resurs över vilken kommunen till stora delar har rådighet i och med det kommunala planmonopolet. Åkermark har visst skydd i miljöbalken, men detta tillämpas sällan. Kommunens strategi är att byggnation på åkermark ska undvikas så långt det är möjligt. Andra möjligheter för nybyggnation ska vara redovisade innan åkermark övervägs för exploatering. Detta gäller hela Linköpings kommun. Emellertid har kommunen i *Gemensam översiktsplan för Linköping och Norrköping (GÖP)* beslutat att bebyggelse i vissa fall kan komma att

prioriteras framför bevarandet av jordbruksmark:

Inom eller i direkt anslutning till befintlig bebyggelse i städerna, de prioriterade utvecklingsorterna och de attraktivt belägna boendemiljöerna prioriteras utbyggnad framför bevarandet av jordbruksmark.²⁰

Beslutade prioriterade orter i Linköpings kommun är Lingham, Ljungsbro-Berg, Vikingstad samt stadsnära Malmslätt. De orter som bedöms ligga i ”attraktiva lägen” är Ekängen-Roxtuna, Sturefors och Sättuna.

I *Översiktsplan för landsbygden och småorterna* undviks byggande på jordbruksmark så långt detta är möjligt. För att utveckling av vissa småorter ska vara möjlig måste emellertid vissa arealer av mindre värdefull jordbruksmark användas för exploatering. Där detta föreslås i översiktsplanen motiveras ianspråktagandet. I övrigt prioriteras jordbruksmarkens bevarande. Linköpings kommun vill ta ett långsiktigt ansvar så att värdefull jordbruksmark ska få brukas – inte förbrukas – även av kommande generationer.

Strategier för attraktivitet:

- ❖ Byggnation på åkermark ska undvikas så långt detta är möjligt. Andra alternativ till åkermark ska redovisas.
- ❖ I *Översiktsplan för landsbygden och småorterna* är huvudinriktningen att åkermarken är viktig att bevara och att nybyggnation på åkermark ska undvikas så långt detta är möjligt. Mindre arealer tas dock i anspråk för att möjliggöra småorternas utveckling.
- ❖ Skrivningarna i GÖP gällande byggnation på åkermark kan komma att innebära att expansion går före åkermark gällande vissa utpekade orter.
- ❖ Jordbruksmark är ett av flera viktiga intressen att ta hänsyn till vid byggnation.

²⁰ *Gemensam översiktsplan för Linköping och Norrköping 2010* sid 29.

Landsbygdsutveckling i strandnära lägen

Kommunen vill även möjliggöra landsbygdsutveckling i strandnära lägen (LIS). Sverige har långtgående strandskyddsbestämmelser för att skydda värdefull och känslig natur i strandnära lägen samt för att värna om den enskildes möjligheter till rekreation och tillgång till vattendrag. Sedan 2009 finns dock ett nytt skäl för dispens från strandskyddet i områden med god tillgång till fria strandområden om detta samtidigt kan bidra till landsbygdsutveckling.

Kommunens strategi avser att i Översiktsplan för landsbygden och småorterna föreslå områden som skulle kunna vara aktuella för landsbygdsutveckling i strandnära lägen.

Detta är en del i att öka landsbygdens attraktivitet men även öka tillgängligheten till sjönära lägen och aktiviteter. Utpekandet av dessa lägen har skett i nära samråd med boende och aktörer på landsbygden, samt har viktats mot andra värden såsom möjligheter till rekreation samt natur- och kulturvårdesskydd.

Strategier för attraktivitet:

- ❖ I *Översiktsplan för landsbygden och småorterna* redovisas områden som är aktuella för landsbygdsutveckling i strandnära lägen.
- ❖ Att tillse att allmänhetens tillgång till strandlinjen i och med detta inte försämras.

- ❖ Att LIS-områden ska användas för att öka attraktivitet – för boende och aktörer på landsbygden såväl som för besökare – samt användas för ökad tillgänglighet.

Miljö-, natur- och kulturvärden

Kommunens landsbygd har stora natur- och kulturvärden. Exempel på sådana är eklandskapet och den sällsynta Dårgräsfjärilens viktiga lokaler samt olika fågelområden t ex vid Svartåns mynning. Likt högkvalitativ åkermark bör miljöer med stora natur- och kulturvärden skyddas från exploatering men samtidigt bör de lyftas fram och marknadsföras som en viktig del i kommunens rekreations- och friluftsliv. Natur- och kulturvärden är därtill en viktig del både för kommunens attraktivitet och identitet.

Beslutade prioriterade orter utifrån dessa värden i Linköpings kommun är Lingham, Ljungsbro-Berg, Vikingstad samt stadsnära Malmslätt.

I Linköpings kommun finns 26 naturreservat och ett kulturreseptat med en sammanlagd yta av 2 862 hektar (drygt 28 km), vilket utgör 2,0 procent av kommunens yta. Sex av naturreservaten ägs och förvaltas av kommunen, övriga förvaltas av Länsstyrelsen i Östergötland. De kommunalt förvaltade reservaten utgör sammanlagt 1 540 ha. När detta program aktualitetsprövas pågår kommunal reservatsbildning i ett område, Motala ströms ravin väster om Ljungsbro.

I kommunens Naturvårdsprogram finns samlad kunskap om Linköpings natur. Där återfinns beskrivningar av kommunens 1 900 värdefulla naturområden samt en redovisning av kommunens ambitioner och strategier för naturvårdsarbetet. Ekosystemtjänster och grön infrastruktur tas också upp i naturvårdsprogrammet.

Kort kan sägas att *ekosystemtjänster* är de produkter och tjänster från naturens ekosystem som bidrar till välbefinnande.²¹ Det handlar om vanliga produkter som spannmål och träråvara samt tjänster som att rena vatten och reglera klimatet. Den biologiska mångfalden är själva grunden för ekosystemtjänsternas funktion och även avgörande för ekosystemtjänsternas motståndskraft mot t ex klimatförändringar.

Grön infrastruktur kallas de nätverk av land- och vattenmiljöer som är betydelsefulla för den biologiska mångfaldens och ekosystemtjänsternas bevarande och utveckling. En fungerande grön infrastruktur gör att växter och djur kan sprida och förflytta sig i landskapet, ha tillräckliga ytor av lämpliga naturtyper att leva och föröka sig på och att ekosystemtjänsterna fungerar.

Förutom naturvårdande insatser görs även åtgärder för att gynna rekreation och friluftsliv – något även naturvårdande insatser i sig kan bidra till. Att bevara, utveckla, informera och samtidigt tillgängliggöra vacker natur, ekosystemtjänster och kulturvärden är en tillgång både för kommunens invånare såväl som för besöksnäringen.

I arbetet med *Översiktsplanen för landsbygden och småorterna* har stor hänsyn tagits till kommunens värdefulla natur- och kulturmiljöer. En huvudinriktning i planen är att bevara, sköta och utveckla de naturvärden som finns. Kulturmiljöer och kulturhistoriskt värdefulla byggnader är, enligt översiktsplanen, resurser som skapar identitet, variation och trivsel och det är positivt med ett bevarande av deras särdrag.

Friluftslivets intresseområden beskrivs i översiktsplanen och ett bevarande och utveckling av områden för friluftsliv, redovisas för både småorterna och rena landsbygden. Natur- och kulturmiljöintressen samt friluftslivets intressen ska dock alltid vägas emot andra konkurrerande intressen såsom landsbygdsutveckling.

Kommunens strategi i detta arbete, som utvecklas i kommunens Naturvårdsprogram, är att stärka Tinnerö eklandskap som är ett nav i det östgötska eklandskapet. Eklandskaps ekologiska, sociala och kulturhistoriska värde ska bevaras och stärkas genom restaurering, skötsel och informationsinsatser. Både natur- och kulturvärden samt friluftslivet ska stärkas genom information och tillgänglighet; anpassat både för turister och kommuninvånare.

Linköpings kommun har höga klimat- och miljöambitioner, t ex ett mål om att vara en koldioxidneutral kommun till 2025. Detta perspektiv är av största vikt i arbetet med att utveckla landsbygden. På landsbygden finns särskilt goda möjligheter för hållbara energilösningar t ex biogrödor, solceller, vindkraft och solfångare för minskat beroende av fossila bränslen. Kommunen har ambitioner att uppmuntra och stödja klimatsmart byggande samt andra hållbara lösningar för boende, kommunikationer och småskalig energiproduktion. Kommunen arbetar även med information och rådgivning för att ytterligare uppmuntra och ge alla invånare en möjlighet att själva delta i miljöarbetet. Detta är av särskilt stor vikt på landsbygden då glesheten kan innebära målkonflikter i miljöarbetet.

Strategier för attraktivitet:

♣ Att arbeta för att Tinnerö eklandskap ska bli porten till det östgötska eklandskapet med natur, kultur och besöksvärden av högsta klass. Möjligheterna för att bygga ett Naturum för Östergötlands eklandskap, lokaliserat i Tinnerö, ska utredas.

²¹ <http://www.naturvardsverket.se/ekosystemtjanster>

- ❖ Att i framtida arbete med aktualisering av *Översiktsplanen för landsbygden och småorterna* ska ett fortsatt landskapsekologiskt synsätt tillämpas och med en fortsatt hänsyn till natur- och kulturmiljövård samt friluftsliv.
- ❖ Att uppmärksamma och verka för att kommunens skyddsvärda skogsmiljöer bevaras, bl a genom att skapa kommunala naturreservat i skog med höga värden, för biologisk mångfald, rekreation och friluftsliv, på sammanlagt 500–1 000 ha.
- ❖ Ta fram lättillgänglig information om kommunens natur- och friluftsområden. Utarbeta en plan för friluftslivet i kommunen.
- ❖ Att arbeta för att tillgängliggöra friluftslivet även för de med funktionsnedsättningar där så är möjligt.
- ❖ De mål som kommunen har i miljö- och klimatarbetet gäller hela kommunen; stad och land.
- ❖ Möjligheter skapas för en förbättrad ekonomi i företag som slår ängar eller betar naturbetesmarker, t ex i eklandskapet genom utvecklandet av naturturism, jakt- och fisketurism, naturbeteskött och andra produkter.
- ❖ Ekosystemtjänster gynnas och attraktiviteten ökas för boende, fisketurism och annat friluftsliv, längs vattendrag och sjöar genom att, där så är lämpligt, ta bort vandringshinder, återställa vattenmiljöer och öka vattentillgången nedströms vattenkraftverk med gamla, otidsenliga vattendomar.

Företag & Service

Näringsliv och kommersiell service

Företagande och näringsliv i Linköpings omland är omfattande och varierande. De flesta företag är små och många återfinns inom de gröna näringarna. Näringslivet på landsbygden är diversifierat och företag återfinns inom många näringsgrenar. Det finns ungefär 2 700 företagare bland de som bor i omlandet runt Linköpings tätort. På dagen finns det ungefär 1 800 företagare som *arbetar* i omlandet. Näringsverksamheten på landsbygden är betydelsefull ur många olika perspektiv. Dels erbjuder företag arbetstillfällena och dels bidrar de till att skapa lokala marknader. Det kan också minska resande och därmed miljöpåverkan.

Antal företagare – exempel på 8 orter²²

	Natt	Dag
Ljungsbro	399	274
Linghem	239	165
Nykil	207	151
Vikingstad	149	100
Brokind	131	93
Sturefors	125	85
Bestorp	58	40
Ulrika	52	40
Summa	1360	948

Vad som skiljer näringsverksamheten på landsbygd från motsvarande i tätorten är avstånden. I tätorten finns många företag samlade i företagsområden, vilka i praktiken kan fungera som kluster där företagen kan hitta såväl kunder, underleverantörer och partners. Eftersom företagen på landsbygd ofta är små och utspridda saknas ofta denna klustereffekt.

Ett sätt för kommunen att på ett offensivt sätt stötta näringsverksamheten på landsbygden är att skapa företagsbyar och nätverk

i de mindre tätorterna där företag erbjuds möjlighet att samlokalisera och få bra förutsättningar (gällande t ex IT och lokaler) för hantverkshus. Företagsbyar skulle vara en utveckling av de företagsområden som kommunen redan erbjuder i de mindre tätorterna och kan bestå av kontorshotell alternativt hantverkshus. Möjligheten att bygga företagsbyar kräver emellertid en aktiv samverkan mellan landsbygdens företagare, varför ytterligare en insats som kommunen kan göra är att uppmuntra företagareföreningar i de mindre orterna. Här kan t ex informationsstöd och uppstartsstöd vara en meningsfull insats. Förutom faktiska företagsbyar är företagsnätverk utan fysisk samlokalisering av vikt för landsbygdsföretagandet, något som även det kan understödjas på liknande sätt.

Lantbruket är ett mycket viktigt näringslivsområde på landsbygden. Vid sidan om lantbruken startas och drivs många småföretag med olika inriktningar. Lokal förädling och försäljning av livsmedel från egna odlingar, djurhållning eller jakt skapar mervärden för lantbruket och är efterfrågat av konsumenten. Som ett led i att understödja de gröna näringarna har Linköpings kommun investerat i Vreta Kluster; ett regionalt utvecklingscenter för gröna näringar. Detta är ett sätt att stärka kommunens position samt att skapa möjligheter för grönt företagande genom samverkan och innovation. Möjligheter för de gröna näringarna och livsmedelsproduktion finns som tidigare redovisats även inom den nationella satsningen om Sverige som Europas nya matland. Kommunen ser t ex över möjligheterna att via upphandling arbeta mer med närproducerade livsmedel i de offentliga köken. Målet är att öka andelen lokalt odlade livsmedel något som skulle kunna gynna både lokalt företagande samt en hållbar utveckling.

Grundläggande infrastruktur påverkar lokala tillväxtförutsättningar. Genom att säkerställa god kommunal service som t ex skola och barnomsorg och bredband skapar Linköpings kommun förutsättningar för att

²² SCB Regional arbetsmarknadsstatistik (RAMS) 2016. Registret för försörjningsperson som fått kontrolluppgift eller deklarerat för näringsverksamhet och har denna som sin huvudsakliga sysselsättning.

tillväxten på landsbygden ska öka och för att människor ska kunna bo och verka där. Även kommersiell service – främst tillgång till drivmedel och dagligvaror – är av stor vikt för både näringslivet och boende. Framtida behov och utmaningar kommer att kräva fortsatta insatser inom serviceområdet bl a genom olika insatser för att stärka lanthandeln. Linköpings kommun ser kommersiell service som en oundgänglig del för landsbygdens attraktivitet och har idag utvecklat ett samarbete där kommunen köper service-tjänster av lanthandlarna. Det är även viktigt att befolkningen har ett eget engagemang och intresse för att stödja den kommersiella servicen på landet. För att ytterligare klarlägga möjligheter att understödja en positiv utveckling gällande service på landsbygden kommer kommunen att utarbeta en ny varu- och serviceförsörjningsplan.

Strategier för attraktivitet:

❖ Kommunen stöttar via Näringsliv och tillväxt, företagare, företagareföreningar och företagsnätverk i de mindre tätorterna med hjälp och information till genom den under 2018 nyetablerade funktionen ”Företags-service” (en del av kommunens arbete inom Näringsliv och tillväxt).

❖ Kommunen kan även via Näringsliv och tillväxt, undersöka möjligheterna att bygga upp företagsbyar i de mindre tätorterna där lokalt näringsliv kan erbjudas goda förutsättningar för sin verksamhet, samt goda möjligheter till samverkan med andra företagare. Denna typ av initiativ bör initieras av entreprenörer och företagare verksamma på landsbygden. Därefter kan samråd ske med Näringsliv och tillväxt, för att identifiera vilken typ av stöd företagen kan behöva för att kunna verka och växa lokalt. På så sätt kan Näringsliv och tillväxt bidra till utvecklingen.

❖ Kommunen bör särskilt beakta landsbygdsföretagens behov i fråga om logistik och infrastruktur (såsom bredband, vägar mm).

❖ Kommunens ambition är att öka andelen lokalt producerade livsmedel i de offentliga köken.

❖ Kommun ska arbeta aktivt för att säkerställa dagligvaruförsörjningen på landsbygden, ett steg i detta är att utarbeta en ny varu- och serviceförsörjningsplan.

❖ Varuhemsändningsbidraget i kommunen skall följa den allmänna prisutvecklingen.

Landsbygds- och naturturism

I Linköpings kommun ligger ett av Sveriges mest kända turistmål; Göta kanal med nästan tre miljoner nationella såväl som internationella besökare årligen.²³ Det är områdena utmed Göta kanal samt Kinda Kanal och i Eklandskapet som kommunen ser störst potential för att utveckla landsbygdsturismen – både på land och på vattnet. Det bedrivs turismverksamhet på Linköpings landsbygd redan idag, men turismen där har all möjlighet att utvecklas ytterligare och trenden pekar på en ökad naturturism i framtiden.

Linköpings natur är lättillgänglig tack vare sitt strategiska läge i Sverige. Det är lätt att ta sig hit med tåg, bil och flyg. Kommunen har fantastiska sjöar, kanaler, eklandskap, våtmarker, djurliv, kulturella sevärdheter mm. Det är rent, tyst och säkert. Detta innebär att förutsättningar finns att locka besökare, både svenska och utländska. Ett problem för att utveckla och professionalisera turismen är att den är starkt säsongsbetonad vilket gör det svårt för entreprenörer att leva av sin produkt. Av det skälet pågår ett arbete för att i framtiden kunna bedriva turismverksamhet året runt.

Det är Visit Linköping, kommunens officiella turismorganisation, som har till uppdrag att marknadsföra, samordna och utveckla besöksnäringen i kommunen. Turismen i Linköping ska vara hållbar miljömässigt, socialt och ekonomiskt. Kommunen ser inte en utveckling av massturism i Linköping utan turism i samklang med naturen som skapar ökad attraktivitet, ökat företagande och ökad sysselsättning. Ofta är en kommun som är attraktiv att bo i, även attraktiv att besöka. Detta gör således att insatser för att göra Linköping mer attraktivt för turismen även gynnar invånarna i kommunen.

Markfrågan är viktig för turismen och planeringsmässigt behöver kommunen därför ta hänsyn till besöksnäringens behov och önskemål för att skapa förutsättningar för utveckling. I *Översiktsplanen för landsbygden*

och *småorterna* har viktiga områden för utveckling av turistnäringen i kommunen identifierats och beskrivits. Vissa markarealer har redovisats i planen för nya turistanläggningar (LIS-områden).

Inom besöksnäringen är även samarbete över administrativa gränser en viktig del då en besökare ser till destination och inte kommungräns. Matupplevelser blir en allt viktigare del av besöksnäringen. Produktion och förädling av livsmedel har bäring på landsbygden i flera steg och är viktig både för turismnäringen och för näringslivet i stort. Arbete med att stärka och lyfta lokala producenter pågår på flera sätt i kommunen. Här kan fördel dras av den nationella strategin om Sverige som Europas nya matland.

Genom att arbeta med samordning och matchning kan lokala företagare dra nytta av varandra och växa genom samarbete. Detta kan gälla allt från stuguthyrning och fiske till vandringsleder och matupplevelser. Genom att marknadsföra och tillgängliggöra våra besöksmål och naturupplevelser på landsbygden samt stödja aktörer inom besöksnäringen till att bli mer professionella förstärks Linköpings attraktionskraft samtidigt som turismnäringens förutsättningar förbättras. För att lyckas stärka och utveckla turismen på Linköpings landsbygd krävs ett nära samarbete mellan Visit Linköping, Visit Östergötland, Näringsliv och tillväxt samt andra kommunala förvaltningar och lokala entreprenörer.

Strategier för attraktivitet:

- ❖ Göta och Kinda kanal samt eklandskapet är av högsta prioritet för turismnäringen på landsbygden. Genom att lyfta fram dessa starka turistmål stärks besöksnäringen i sin helhet.
- ❖ Naturturism med fiske, vandring, cykling med mera, bedöms ha en stark framtid.
- ❖ Turismen i Linköping ska vara hållbar och anpassad efter de förutsättningar som råder här.

²³ AB Götakanalbolag. Internet; <https://www.gotakanal.se/sv/gota-kanalbolag/>. Besökt 2018-04-19. "Nästan tre miljoner besökare" gäller kanalen som helhet, alla dessa passerar troligtvis inte Linköpings kommun.

❖ Understödja turismaktörer på landsbygden till att utveckla sina produkter och företag samt underlätta samverkan med andra aktörer. Arbeta för att förlänga säsongen mot besöksverksamhet året runt.

❖ Se över förutsättningarna för turismutveckling i kommunen samt hur denna skulle kunna stödjas och utvecklas. Till exempel genom fortsatt arbete med att identifiera lämpliga mark- och vattenområden för turismutveckling, som kan tas med i det framtida arbetet med aktualisering av översiktsplanen för landsbygden och småorterna.

❖ Det är viktigt med samarbete mellan kommunala förvaltningar med beröring på besöksnäringen samt Visit Linköping, Näringsliv och tillväxt och aktörer på landsbygden.

Offentlig service

Offentlig service har en stor inverkan på människors liv. Detta gäller både den service och de krav som ställs av statliga myndigheter såväl som inom kommun och landsbygden. För ett välfungerande samhälle, på landet likväl som i staden, är god funktion gällande grundläggande offentlig service

såsom räddningstjänst, polis samt en relativ närhet till sjukvård av stor vikt. Denna service har kommunen inte full rådighet över men väl en påverkansmöjlighet. Linköpings kommun ska verka för att täckningen av offentliga tjänster är god i hela kommunen.

Gällande kommunal service är denna ofta centralt placerad. För att öka servicemöjligheterna på landsbygden arbetar kommunen tillsammans med lanthandlare i kommunen för att öka närheten till kommunala tjänster. Detta sker i form av tjänsteköp och genom att handlaren bidrar med lokal. Även varuhemsändningen är en del i att öka service på landsbygden. Via kommunens e-tjänster blir därtill mer kommunal service tillgänglig även på distans.

Strategier för attraktivitet:

❖ Kommunen verkar för att grundläggande offentlig service ska vara välfungerande i hela kommunen.

❖ Kommunen arbetar för att vidareutveckla servicepunkterna hos lanthandlarna.

❖ Kommunens arbete med utveckling av e-tjänster kommer att fortgå.

Del 3 Arbetsprocess, uppföljning och indikatorer

Arbetsprocess

År 1997 antog Linköpings kommun ett landsbygdsprogram för kommunen. För att bättre kunna följa samhällsutvecklingen identifierades behovet av att ta fram ett nytt program för landsbygden och 2009 fattade kommunstyrelsen beslutet att ta fram en landsbygdsstrategi för Linköpings kommun. Avsikten med strategin är att skapa en kommunövergripande plattform för arbetet med landsbygdsutveckling med fokus på strategiska frågor över vilka kommunen har rådgivning. Strategin utgör kommunens värdegrund för landsbygdsutveckling.

Arbetet med att ta fram en strategi påbörjades genom allmänna stormöten med boende och aktörer på landsbygden. Parallellt har en intern process inom kommunen på förvaltningar, nämnder samt i bolag pågått. Förslag har sedan diskuterats och sedermera beslutats politiskt.

Relation landsbygdsstrategi och översiktsplan

Kommunens landsbygdsstrategi är *ett politiskt dokument* som ska spegla Linköpings kommuns värderingar och intentioner.

Under 2011–2014 pågick ett omfattande arbete för att ta fram en *Översiktsplan för landsbygden och småorterna* i Linköpings kommun. En översiktsplan anger förslag på framtida mark- och vattenanvändning, bebyggelseutveckling och infrastruktur. Planen omfattar kommunens mindre tätorter samt rena landsbygdsområden och har fokus på konkreta förslag för utveckling för dessa orter och platser. Landsbygdsstrategin, och den politiska viljan som den ger uttryck för, är ett av flera styrdokument som översiktsplanen har som grund i arbetet.

Revidering

Landsbygdsstrategin ska aktualitetsprövas igen under mandatperioden 2019–2022. Detta kan göras i samband med att översiktsplanen aktualitetsprövas (ska enligt lag prövas en gång under varje mandatperiod).

Uppföljning och indikatorer

Kommunstyrelsen har ett övergripande samordnings-, initiativ- och uppföljningsansvar för att denna strategi efterföljs. Kommunstyrelsen har också ett eget nämndansvar för de frågor som finns i reglementet.²⁴

Nämnder, förvaltningar och styrelser ska ta initiativ till att Linköpings kommuns Landsbygdsstrategi blir känd inom respektive verksamhetsområde samt för uppföljning områdesvis. Varje nämnd, förvaltning och styrelse ska inom ramen för budgetarbete och verksamhetsplan beskriva mål och åtgärder för strategin, dvs. enhetens del i verkställigheten av strategin. Arbetet ska årligen sammanfattas i nämndens verksamhetsberättelse och i kommunens årsredovisning. Ett eventuell utökad resursbehov för att arbeta i enlighet med strategin är upp till varje nämnd att finna lämpliga lösningar för.

Kommunens landsbygdsgrupp har med stöd av kommunstyrelsens förvaltning ett särskilt ansvar för att bevaka landsbygdsstrategin i sin helhet. Gruppens fortsatta roll och funktion kommer att utredas på nytt.

Eftersom kommunens landsbygdsstrategi ska ge en övergripande värdegrund för landsbygdsutvecklingen i Linköpings kommun kommer viss del av uppföljningen av strategin att ske via indikatorer som kan sägas påvisa landsbygdens utveckling. Under 2012 arbetade kommunen fram ett material med sårredovisad statistik för landsbygden. Detta material kommer att uppdateras en gång per mandatperiod. Via statistiken kommer indikatorerna (se nästa sida) att följas upp och utvärderas. Indikatorerna ska ses som ett verktyg i strategiarbetet.

²⁴ Reglementet avser bl a översiktsplanering, landsbygdsutveckling, hållbar utveckling mm. www.linkoping.se

Indikatorer för landsbygdens utveckling

För att kunna följa utvecklingen gällande kommunens landsbygdsområden kommer ett antal indikatorer att analyseras en gång per mandatperiod.

1. Areal: Skog – åkermark – naturbetesmark – naturreservat – tätort
2. Befolkning
3. Byggnation
4. Bredbandsanslutningar
5. Fritidsanläggningar
6. Arbetstillfällen
7. Antal företag
8. Antal personer utan sysselsättning
9. Disponibel inkomst
10. Service (offentlig och kommersiell)
11. Ohälsa

Indikatorerna kommer att ses över och utvärderas efterhand. Detta innebär att vissa indikatorer kan bedömas svårtolkade och därför falla bort. Det kan även innebära att andra indikatorer tillkommer. Samråd och dialog med landsbygdens utvecklingsgrupper kommer att ingå i uppföljningen, vilket i sig kan ge nya perspektiv.

Ytterligare information

Ytterligare information om kommunens landsbygdsarbete samt ytterligare statistik och information om landsbygden i kommunen återfinns via www.linkoping.se/landsbygd där informationen uppdateras löpande.

LINKÖPINGS KOMMUN

Bildhänvisningar

- Omslag: Vreta Kluster, fotograf Helene Oscarsson
Får vid Ljungsbro-Berg, fotograf Göran Billeson
Golfspelare Ljungsbro-Berg, fotograf Göran Billeson
Linköping sett från Ljungsbro-Berg, fotograf Göran Billeson
Foto från Väderstad-Verken AB
Frökärret, fotograf Gustav Markholm
Åker, Adobe stock
Trädkramare, fotograf Göran Billeson
Göta kanal vid Ljungsbro-Berg, fotograf Göran Billeson
Tinnerö, fotograf Göran Billeson
- Sidan 4: Motala ströms gamla fåra, fotograf Manni Svensson
- Sidan 6: Frökärret, fotograf Gustav Markholm
- Sidan 8-9: Tinnerö, fotograf Göran Billeson
- Sidan 12: Linköping sett från Ljungsbro-Berg, fotograf Göran Billeson
- Sidan 13: Ljungsbro-Berg, fotograf Göran Billeson
- Sidan 14-15: Göta kanal vid Ljungsbro-Berg, fotograf Göran Billeson
- Sidan 17: Bild från Norrby, fotograf Elin Andréasson
- Sidan 19: Trädkramare, fotograf Göran Billeson
- Sidan 21: Golfspelare Ljungsbro-Berg, fotograf Göran Billeson
- Sidan 23: Båttur på sjön Ärlången, fotograf Patrik Holgersson
- Sidan 25: Åker, Adobe stock
- Sidan 27: Vreta Kluster, fotograf Niclas Albinsson
- Sidan 29: Torghandel, foto Mostphotos
- Sidan 30-31: Tinnerö, fotograf Göran Billeson

